

TÜRK GİYİM-KUŞAMINDA KULLANILAN SÜSLEMELER

FATMA KOÇ*

Süsleme; bir yapıyı, bir eşyayı kullanılış amacıyla birlikte daha güzel göstermek için çeşitli obje ve tekniklerle yapılan estetik çalışmaların tümü şeklinde tanımlanabilir.

Süs canlıların tabiatından kaynaklanan bir olgudur. Bu insanın sanata yönelmesinde en büyük etken olmuştur. Süs unsurlarının estetik ölçüler içerisinde, asıl nesnenin güzelleşmesini destekleyecek bir uyumlu yapılması süslemeyi sanata daha çok yaklaştıracaktır (Koç 1997:149) .

İlk çağlarda, insanoğlunun süslemeye dayanılmaz bir tutku ile sarılmış olmasını, bazı Prehistorya uzmanları "İnsanda yaşama isteğinin bir göstergesi" olarak değerlendirmektedirler.

Tabii çevresinde izlediği mort, amort değişimler, insanların inanç dünyalarını, korkularını umutlarını ve sosyal hayattaki yerlerinin simgelenmesini sağlayarak yaratıcılıklarını etkileyerek yönlendirirler (Özpulat 1994:159).

Diğer gelenekli sanat dallarında olduğu gibi gelenekli giysiler üzerindeki süslemeler genellikle cinsellik, doğurganlık, nazar, bereket, umut, özlem, korku, sevgi gibi duyguların ve inançların doğrultusunda şekillenmiştir.

İnsanın tabii çevresi oluşturduğu estetik ve inanç kültürü gelenekli giysilerimize de yansımıştır. Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen Türklerin çeşitli sanat dallarında kullandıkları süslemeleri çevrelerindeki kültürlerden etkilenerek geliştirdikleri ve Osmanlı sanatına yansıttıkları bilinmektedir. Böylece Türkler Anadolu'nun binlerce yıllık tarihinden gelen çeşitli uygarlıkların kültür mirası ile kendi öz değerlerini birleştirerek zengin bir sanat mozaığı oluşturmuştur.

Türk giyim kuşamı model, kalıp birleştirme astarlama özelliklerinin yanı sıra süsleme ve işleme teknikleri ile geniş bir alanı kapsamaktadır (Barışta 1992:491).

Keten pamuk gibi bitki kökenli, yün, ipek, deri gibi hayvan kökenli ve metal gibi tümü doğal kökenli malzemelerin farklı tekniklerle işlenmesi so-

* Dr., Gazi Üniversitesi, Mesleki Yaygın Eğitim Fakültesi, Giyim Yaygın Eğitimi Bölümü Araştırma Görevlisi.

nucu oluşan dokuma ürünlerinin zamanla süslemenin vazgeçilmez temel öğeleri haline geldiği bilinmektedir.

Türkler, Anadolu'ya gelmeden önce ve Anadolu'ya geldikten sonraki dönemlerinde çevrelerindeki uygarlıkların kültürlerinden etkilenmişlerdir. Anadolu'da yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen giysi parçalarının çeşitli şekillerde teknik ve malzemelerle süslendiği belirlenmiştir (Barışta 1995:1-14).

1860'lı yıllarda Anadolu'da çeşitli araştırmalar yapan Charles Texier, Bursa'daki ipekli dokumacılığını anlatırken "Zaten dünyada bunlar kadar kadınların süsüne masraf eden bir millet olmadığı malumdur" (Uğurlu 1994:94) diyerek Türklerin süslenmeye verdikleri önemi belirtmiştir.

Gelenekli ortamda Anadolu insanı başlarını altın, gümüş takı ve rengârenk örtülerle süslemiş, gümüş ve altın kemerler takmış veya kuşak bağlamış boyunlarını ve kollarını çeşitli takılarla bezemiştir. Engin bir tarihî geçmişi ve yerel çeşitlemeleri bulunan Türk giyim kuşamının farklı yöntem, teknik, özellik ve malzemelerle hazırlanmış örnekleri bazı bölgelerimizde hâlâ geçerliliğini sürdürmektedir.

Gelenekli Türk giysilerinin süslemelerinde kullanılan malzemelerin hammaddeleri ve çeşitleri şu şekilde gruplandırılabilir:

I. Hayvan Kökenli Malzemeler

İpek ve yünden elde edilen; ipek ve yün iplik, dokuma ve kumaşlar, ipek ve yünden hazırlanmış kordon, harç ve şeritler, çeşitli hayvan kabukları (çılkak, işçil), kuş tüyleri (telek), hayvan dişleri (fildişi, kurt dişi, tırnakları, balık kuyruğu), hayvan hammaddeli düğmeler, deri ve kürkler, inciler, mercanlar.

II. Bitki Kökenli Malzemeler

Keten ve pamuktan elde edilen iplik, dokuma ve kumaşlar, pamuk ve ketenden hazırlanan harç, şerit ve kordonlar, çeşitli bitki tohumları (Akşam sefası, yayla bitkisi, ekin otu, çitlenbik), meyve çekirdekleri (İğde, badem, kahve, zeytin), çeşitli meyveler (Çam kozalağı, karanfil), bitki kökenli boyalar.

III. Maden Kökenli Malzemeler

Altın, gümüş, bakır vb. madenlerden hazırlanmış para, pul, takı ve düğmeler, altın, gümüş vb. madenlerden hazırlanmış alaşımli iplik, tel, kordon ve harçlar, çeşitli taşlardan hazırlanmış boncuk, düğme ve takılar.

IV. Sentetik Kökenli Malzemeler

Sentetik iplik ve kumaşlar, sentetik boncuk para ve pullar, sentetik boyalar.

Gelenekli Türk giysilerinin süslemelerinde kullanılan yöntem ve teknikler giysinin kullanıldığı bölgelere göre değişiklik gösterdiği gibi giysinin giyiniş şekli ve kullanılış amacına uygun olarak çeşitlilik göstermektedir.

Dokunarak Yapılan Giyim Süslemeleri

Giyimin ana unsurunu kumaş ve dokumalar oluşturmaktadır. Anadolu insanı ipek, yün, pamuk ve keten liflerinden elde ettikleri iplikleri dokuyarak çok zengin bir kumaş çeşitliliği elde etmiştir. Giyim ve ev dekorasyonunda kullanılan dokuma ve kumaşlar desenli veya düz olarak dokunmuştur.

Örtünmek ve giyinmek gibi ihtiyaçlardan doğan kumaş dokumacılığı ev tezgâhlarında ve dokumacı esnafının loncalarında ipekli, yünlü, pamuklu veya ipek pamuk, ipek yün karışımı olarak üretilmiştir (Anonim 1993:11) .

Türk tekstilinde büyük bir grup kumaş monokrom (tek renkli) veya beyaz ve bej gibi tabii renklerle dokunmuştur (Barışta 1988:98). Atlas, canfes, kutnu, montin, kadife, çuha, şayak, sof, kıvratma, bürümcük, müslin, melez, organze, patiska, tülbent gibi kumaşlar bu grubu oluşturmaktadır.

Bazı kumaşlar polikrom (çok renkli) olarak dokunup süslenmiştir. Alaca, kutnu, çitari, sevai, yolaklı, izmirli, altıparmak, basma bu gruptaki kumaşlara örnek olarak verilebilir.

Polikrom düzenlemelerin yapıldığı kumaşlar arasında altın, gümüş bükümlü ipek iplikler ve bakır alaşımı yüksek olan metal iplikler ve ipek ipliklerle dokunmuş brokarlar (kemha,seraser), atlaslar, çatma olarak bilinen kadifeler dikkati çekmektedir (Barışta 1988:99) .

Ayrıca giysilerin kullanıldığı yöre veya giysinin adı ile anılan Kütahya Simav'da "Altıparmak", Kahramanmaraş'ta "Aba", Şırnak'ta "Şal Şepik", Sivas'ta "Trablus Kuşağı", Tokat'ta "Almalı" vb. gibi dokumalar kullanılmaktadır.

Birçok bölgede kullanılan önlüklerin bazıları dokunurken desenlendirilmiştir. Farklı nitelik ve nicelikte yerleştirilmiş motiflerle desenlendirilen önlükler bazı bölgelerde nakış teknikleri görünümü verilerek dokunmuştur (Sivas). Önlüklerin bele bağlanmasında ve bele bağlanan kuşakların tutturulmasında kullanılan kolonların farklı pek çok çeşidine ve desenine rastlamak mümkündür.

İşlenerek Yapılan Giyim Süslemeleri

İpek, yün, keten, pamuk, metal vb. iplikler kullanılarak çeşitli iğneler ve uygulama biçimleri aracılığıyla, keçe, deri, dokuma vb. üzerine yapılan bezemelere işleme denir (Barışta 1995:1).

İşlemeler her türlü mekân ve giyside kullanılmış önemli süsleme tekniklerindedir. Gelenekli Türk giyim kuşamında işlemler pek çok kadın, erkek ve çocuk giysileri ile aksesuarlarını süslemede kullanılmıştır.

Olayları, kişileri ve objeleri canlandırmada kullanılan işlemler farklı malzemelerle yapılan aplikeler, kurdele, fisto, sutaşı, dantel, püskül, ponpon, şerit, harç düğme, taş vb. metaryellerle süsleme kompozisyonları desteklenmiştir.

Gelenekli Türk giysilerinde yer alan işleme tekniklerinin genellikle sayısız, diğer bir ifade ile serbest stilde iğneler uygulandığı belirlenmiştir. Bunu Anadolu insanının duygularını, düşüncelerini, umutlarını üzerinde kullandığı giysilerine yansıtma isteği olarak açıklamak mümkündür.

Özellikle kadın giysilerinde işleme ile yapılan süslemeler zengin bir repertuara sahiptir. Bazı yörelerimizde işlemeli giysilere çeşitli isimler verilmiştir. Domaniç'te yanışlı göynek, Afyon Çobanlar'da kanaviçe baskı, pullu baskı, Sivas'ta kadama (sırma işlemeli cepken), Kütahya'da ağır fermene, Maraş, Kastamonu ve Beypazarı'nda bindallı gibi isimler kullanılmaktadır.

Giysilerin iğne çeşitlemeleri ile yapılan süslemelerinde ipekli, yünlü, orlon ve pamuklu iplikler ve değişik çok sayıda süsleme malzemelerinin (pul, boncuk, taş, boru boncuk, para, ayna vb.) kullanıldığı gözlenmiştir.

Giysilerde kullanılan işlemler model ve kullanıldıkları yerlere göre değişiklik göstermektedir. Pek çok bölgemizde günlük giysilerde yapılan işlemler daha hafif, özel gün giysilerinde daha yoğunlukta kullanıldığı gözlenmiştir. Entari ve üç eteklerde, maraş işi, kum iğnesi, çin iğnesi, zincir işi (tambur işi), pul boncuk işi, applike, antep işi (delik işi), kanaviçe (çapraz iğne), hesap işi, makina nakışı vb., cepken ve yeleklerde kordon tutturma, dival işi (maraş işi, sim sarma), applike, kapiton (kaplama, sırma) vb., gömlek ve işliklerde kanaviçe, hesap işi, suzeni, antep işi (delik işi), pul boncuk işi, dival işi (maraş işi, sim sarma) vb., şalvar ve donlarda kordon tutturma, hesap işi, antep işi (delik işi), pul boncuk işi, makina nakışı vb., önlüklerde kanaviçe, suzeni, applike, kordon tutturma, makina nakışı vb., daha yoğunluklu olarak kullanılan işleme yöntem ve teknikleri olarak belirlenmiştir.

Örülerek Yapılan Giyim Süslemeleri

Türk el sanatlarında ince ve kalın örgülerden oluşan çok zengin bir örgü repertuarı bulunmaktadır. Örgü işleri şiş, iğne, tığ, filkete, mekik vb. araçlar

veya araçsız olarak ipek, pamuklu ve yünlü iplikler kullanılarak uygulanmaktadır (Barışta 1988:18) .

İnce örgüler grubu kapsamında incelenen iğne oyası (çiti), dantel (tente- ne), tığ oyaları, mekik ve filkete oyaları genellikle iç gömleklerin yaka, kol ve etek ucunda üç eteklerin kenarlarında, dane, yazma, tülbent ve örtü olarak isimlendirilen baş örtülerinin kenarlarında daha yoğunluklu olarak kullanılmışlardır. Yapılan oyalara bir kısmında tamlayıcı gereç olarak bazı malzemeler de yer almıştır (pul, boncuk, çeşitli bitki tohum ve çekirdekleri, bez parçaları vb.). Hemen hemen bütün yörelerimizde kullanıldığını düşündüğümüz, farklı şekil ve boyutlarda hazırlanan dantel ve oyalara gelenekli kadın, erkek ve çocuk giysilerinin vazgeçilmez öğeleri haline gelmiştir.

Örülerek hazırlanan ve ince örgüler grubuna dahil edilebilecek diğer bir süsleme çeşidi de düğmelerdir. Giysilerin yaka, kol ve ön kapamalarında kullanılan örgü düğmeler çeşitli kordonlar ile hazırlanmıştır. Osmanlı saray giysilerinde de çok sayıda kullanıldığı belirlenen (Koç 1997:134-140) örgü düğmeler özellikle kadın, erkek, çocuk cepken, yelek ve üç eteklerin kapamaları ile süslemelerinde kullanılmıştır.

Ayrıca giysilerin kenar temizlemeleri genellikle elde örülerek hazırlanan şerit, kordon ve makromeler ile süslenmiştir.

Kalın örgüler grubu içerisinde incelenen ve daha çok yelek (örgü) ve çoraplarda kullanılan şiş örücülüğü ile hazırlanmış giysi parçalarındaki motifler Türk insanının yaratıcılığının bir ifadesi şeklinde yorumlanabilir. Hemen hemen tüm bölgelerimizde uygulandığı düşünülen şiş örücülüğü geleneksel giysilerimizin süslenmesinde önemli bir yere sahiptir.

Dikiş Özellikleri İle Yapılan Süslemeler

Kumaşın çeşitli dikiş özellikleri kullanılarak süslenen giysilerde en çok kapitone (kaplama, sırıma) pili, biye, nervür, makina dikişi, fırfır (farbela), en krüste (farklı kumaşlarla süsleme), muska, büzgü, oyulgama dikiş yöntemlerinin kullanıldığı gözlenmiştir. Bölgelere ve yörelere göre farklılık gösteren dikiş özellikli süslemeler genellikle cepkenlerde, önlüklerde, entari, gömlek ve üç eteklerde kullanılmıştır. Ege bölgesi ve Marmara yöresinde renkli parçaların birleştirilmesi ile hazırlanmış üç etek ve entariler oldukça dikkat çekicidir.

Boyanarak ve Renklendirilerek Yapılan Süslemeler

El sanatlarımızın içerisinde oldukça önemli bir yeri olduğu düşünülen yazmacılık boyama ve baskı teknikleri kullanılarak uygulanmaktadır.

Bursa yöresinde kullanılan giysinin önlüklerinde bağlama batık tekniğinin kullanıldığı (Altuntaş, Şahin, Kahveci 1993:8), ayrıca göynek, entari ile

önlüklerin püskül ve ponponlarla yapılan süslemelerinde renklendirmelerin çeşitli boyalar ile yapıldığı gözlenmiştir.

Giysi Üzerine Tutturularak Yapılan Süslemeler

Gelenekli giysilerin üzerinde uygulanan pek çok teknik ve özellikleri tamamlamak amacı ile giysilerin farklı parçalarına çeşitli şekillerde hazırlanan süsleyici gereçler bu grubu oluşturmaktadır.

Harç, sutaşı, ponpon, püskül, düğme, çeşitli taşlar, hayvan kabukları, dişleri, bitki tohum, meyva ve çekirdekleri, nazar boncukları, inciler, kordon, oya, hazır dantel ve kurdeleler ve kolonlar giysi üzerine tutturularak yapılan süsleme gereçlerinden bazılarını oluşturmaktadır. Yörelere göre giysilerin çeşitli bölüm ve parçalarına Türk insanının yaratıcılığı doğrultusunda yerleştirilen bu gereçler oldukça dikkat çekici özelliktedir.

Giysilerde görülen süsleme yöntem ve teknikleri tek başına yapılabildiği gibi bir kaç teknik birarada da kullanılarak oldukça göze çarpıcı ve sanat değerleri yüksek pek çok giysinin süslenmesi sağlanmıştır.

Sonuç

Gelenekli Türk giyim kuşamı bizlere bölgeler ve yöreler arasında oldukça zengin bir çeşitlilik sunmaktadır. Ülke yöre yöre, il il hatta köy köy ele alındığında çok zengin bir giyim kuşam kültürüne sahip olduğu ortaya çıkacaktır. Anadolu insanı giysiyi sadece örtünme amaçlı olmaktan çıkartıp, bu giysilere yüreğindeki acılarını, umutlarını, sevinçlerini, dileklerini, sevgisini, doğurganlığını, korkularını yansıttığı, kullandığı bilinmektedir. Bunu yaparken de, belki de bilinçsiz olarak giysilerini süslemiş, onlara sanat değerleri açısından da bir anlam kazandırmıştır. Süsleme teknik ve özelliklerini uygularken sosyal, coğrafi ve ekonomik koşullara bağlı kalarak inançları, gelenekleri, görenekleri, moda gibi kaynaklarla geliştirmiştir. Günümüzde hâlâ bazı bölgelerde kullanıldığını belirlediğimiz ve zaman içerisinde yok olacağı düşünülen gelenekli giysilerimizde kullanılan desenleri ile süslemeler Türk sanatının gelişimi açısından önemli belgeler niteliğindedir. Bu açıdan, bunları korumak ve gelişmelerini sağlamak gelenekli kültürümüzün yok olmasını engelleyecektir.

KAYNAKÇA

ALTUNTAŞ, Yener; Y. ŞAHİN ve M.KAHVECİ, *Sivas İli Halk Oyunları Kıyafetleri Teknik Çizimleri*, Kültür Bakanlığı HAGEM Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1993.

BARIŞTA, H.Örcün, *Türk El Sanatları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1988.

BARIŞTA, H.Örcün, *Türk İşleme Sanatı Tarihi*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1995.

BARIŞTA, H.Örcün, "Burdur Çeltikçi Arvalı'dan Damat Giyimi", *Erdem*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1992, s. 491-510.

KOÇ, Fatma, *Osmanlı İmparatorluk Dönemi Türk Çocuk Giysileri Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1997.

ÖZPULAT, Füsün, "Kaybolmakta Olan Geleneksel Giyim Kuşamında Doğal Objelerin Süs Amaçlı Kullanımı", *Kamu ve Özel Kuruluşlarla Orta Öğretimde, Üniversitelerde El Sanatlarına Yaklaşım ve Sorunları Sempozyumu Bildirileri*, İzmir Kasım 1992, s. 359-365.

Türk El Sanatları, Kültür Bakanlığı, HAGEM Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1993.

UĞURLU, Aydın, "Osmanlı Saray Dokumalarında İpek, Altın, Gümüş Kullanımı", *Antik-Dekor*, sayı 24, 1994, s. 94-98.

